

van naief zelfvertrouwen, maar dat niet verantwoord was ditmaal.

Om in het beeld van Prof. Hepp te spreken — maar dan met fingerwijzing naar hem zelf — is dit „voor ons een waarschuwing, dat hier en daar niet alleen de fijne puntjes van de Gereformeerde leer slijtage beginnen te vertoonen, maar dat ook sommige van haar grondbegrippen beginnen te verschuiven“. Prof. Hepp kent noch de hedendaagsche, noch de vroegere geschiedenis in dezen. De stelling durft hij aan, dat ondergeteekende „de idee van medearbeider (Gods) als onderarbeider ver van zich werpt“. Precies gelijkwaardige fantasieën spelen hem door het hoofd, als hij van de oudere gereformeerden spreekt.

We zullen dit trachten aan te toonen ook nog in het vervolg van deze bespreking. Want we komen nog tot enkele andere namen, dan die we verleden week noemden. Niet, dat we zullen blijven stilstaan bij hetzelfde onderwerp als toen; neen, we stappen geleidelijk naar een ander punt over.

✱

Dat andere punt zal de critiek zijn, die Prof. Dr. V. Hepp uithrent op ook nog andere inhouden van de gereformeerde dogmatiek inzake het verbond. Dat hij critiek heeft, en niet zoo geringe, hebben we reeds verleden week gezien. En het zal ook nog wel nader blijken, als we vandaag nieuwe namen noemen. Maar thans komen we tot de vraag: wat beweegt Prof. Hepp toch, om zoo nadrukkelijk zich schrap te zetten tegen enkele kenmerkende leerstellingen van de gereformeerden in betrekking tot het verbond? Wat mag toch wel de grond zijn voor dit zijn afwijkend gevoelen? Hoe komt hij er toe, zoo destructief om te gaan met het eenstemmig getuigenis der vaderen?

Van dat raadsel kunnen we althans een begin van oplossing bij den schrijver zelf vinden. Hij meent, dat wie het inzake het dipleurische verbond met de vaderen eens is — zooals ondergeteekende — noodwendig komen moet tot de consequentie, dat het werkverbond zou hebben opgehouden te bestaan. Letterlijk lezen we (bl. 74):

(Dat het werkverbond van het begin tot het einde eenzijdig was), „maakt een essentieel bestanddeel uit van de Gereformeerde schriftuurlijke leer. Immers, was het werkverbond in zijn bestaan en voortbestaan tweezijdig, dan hield het bij den val op te bestaan, dan gold het niet tot in eeuwigheid, want de mensch onttrok er zich aan door de zonde.“

Nu is er in deze opmerking veel raadselachtigs, vooral als men ze legt naast andere uitspraken van den auteur. Een mengelmoe van uitspraken wordt ons opgedischt, waarin moeilijk een vaste lijn te ontdekken valt; reeds de wisseling van de werkwoorden „bestaan“ en „gelden“ in de zoeven geciteerde regels is ondoorzichtig.

Maar voor het oogenblik interesseert het ons niet zozeer dat Prof. Hepp in zijn verbondleer vaag en verward is, als wel het feit, dat hij, hoe dan ook, verband legt tusschen twee dingen: het bestaan en voortbestaan van het werkverbond ter eener, en zijn al-of-niet „afgeschaft“ zijn ter ander zijde.

Om nu te doen zien, dat Prof. Hepp ook in dezen afwijkt van de lijn der gereformeerden, zullen we eerst weer enkele van die theologen laten spreken, die over de „antiqueering“ van het verbond of zelf spraken, of het theologisch gesprek daarover voorbereiden.

Klaarkomen doen we vandaag niet. Maar we beginnen deze week.

✱

Gemakshalve vangen we aan met een enkele verwijzing naar de studie van Ds N. Diemer, Het Scheppingsverbond met Adam (het verbond der werken), een werk, waarover zeer waardeerende tonen zijn gehoord in onzen kring. Handelende over James Ussher, opsteller der Iersche Artikelen, constateert Ds Diemer, niet alleen, dat het verbond bij hem dipleurisch is (bl. 22), maar ook, dat het „met den val opgeheven en door het genadeverbond vervangen is“ (23): Usshers opvatting valt onder die van „het zuiver gereformeerde standpunt“, meent de auteur. Inzake Iunius geeft hij een niet geheel juiste voorstelling; want hij let er niet op, dat de „vorm“ van het verbond volgens Iunius een „wederkerige verplichting“ (obligatio mutua) is; „mutua“ is herhaaldelijk vertaling van dipleurisch. Merkt dus Ds Diemer op, dat die „menige theologen, die na Iunius“ hetzelfde leerden als deze, hem juist niet in het vooropstellen van het monopleurische volgden, dan kunnen we des te veiliger opmerken, dat heel de „menigte“ dipleurisch het verbond construeerde, tot Iunius toe. Daar in waren, ook blijkens de studie van Ds Diemer, allen het eens, ook al waren er overigens methodische en andere verschillen genoeg. Dat is volgens Diemer — we zullen straks onze eigen bronvermelding geven — de meening van o.a. Cloppenburg (D. bl. 37), die wel op andere punten, maar niet in dit, de lijn van de oudste gereformeerden verlaat (vgl. Coccejus, verleden week); het is ook het gereformeerde standpunt in Engeland (D. bl. 61). Steeds weer luidt het: het verbond is eerst monopleurisch, maar wordt dipleurisch. Neem de twee partijen weg, en het verbond is geen verbond meer, zegt Hoornbeek¹⁾. Ook deze auteur zou verbaasd hebben gestaan, indien hij een gereformerd hoogleraar had hooren beweren, wat Prof. Hepp verleden week ons bleek te poneeren; n.l. dat men door de leer van Gods nederbuigende goedheid zou gedwongen zijn, het dipleurische in het verbond prijs te geven, op straffe van anders voor het gereformeerde volk te worden beschuldigd van... afwijking van de

Westminster confessie. Dergelijke onbedoelde ketterjagerij (want dat is ze, al wordt er ook door Prof. Hepp tegen gewaarschuwd) breekt haar al te onstuimigen gang reeds op Ussher (zie boven), maar ook op Hoornbeek, die uitdrukkelijk van de af-daling Gods (condescensie, katabasis) als monopleurische daad, als oorzaak van allen verbondszegen, komt tot de leer, dat het verbond een tweezijdig verbond is; zelfs het woord „contract“ (dat intusschen niet de betekenis hebben kan van een contract tusschen gelijke menschen) durft hij aan²⁾. Ook Campegius Vitringa spreekt herhaaldelijk over het monopleurische, het moment der soevereine af-daling Gods als voorwaarde voor het verbond. Maar als het er eenmaal is, ziet hij van de eene en de andere zijde stipulaties, d.w.z. het dipleurische³⁾. Niet anders staat het met Trelcatius, den oudere⁴⁾, en den jongere⁵⁾. Onder gelijk gezichtspunt worden de dingen gezien door Ioannes Regius, als hij onder Gomarus in October 1594 zijn theologische stellingen verdedigt⁶⁾, of met Festus Hommius, als hij onder Trelcatius hetzelfde werk in December 1598 verrichten mag⁷⁾ of met Rivetus, als hij onder Iunius in Augustus 1602 hetzelfde voor-

2) Habetque rationem voti, sponsonis, obligationis & contractus, per Dei ad nos satisfactionem cum eo initi; II. 643.

3) Zie Campegius Vitringa, Korte Stellingen, in welke vervat w. de Grondstukken van de Chr. Leere, Delft, 1708, 200—203, alsmede van denzelfde de Latijnsche uitgave: Doctrina Chr. Religionis, per aphorismos summatis descripta, ed. quinta, Franquearae, Halma, 1714, overeenkomstige paragrafen. Hij hangt niet aan den naam van „verbond“, maar acht hem toch zeer wel bruikbaar. Zoo schrijft hij in het 12e hoofdstuk onder den titel:

„Van de Regeeringe des Regtgezchapen Menschens.“

§ XXVII. Indien in dese dingen overeenstemmen, zij, die de waarheid lief hebben, sal 't niet veel verschillen onder wat kundigheid wy dese Staat van de Eerste Voor-ouders in het Paradijs begripen, of onder de naam van een Verbond, of liever van Natuurlycke Gehoorsamheid.

§ XXVIII. Het eerste heeft zedert eenigen tijd behaagd aan vele uytleggers der goddelijke dingen, datse namentlijk dese Staat afmaalen of beschrijven als een Verbonds staat, naardien in deselve de vriendschap tusschen God en den mensch, onder sekerre voorwaarden, is onderhouden. Welk Verbond zy door-gaans noemen der Werken en der Nature, ende alsoo onderscheyden van het Verbond der genade. Rom. 3:27, 11:6.

§ XXIX. Het Verbond (de Hebr. noemen dat Berith, van Bara, welk beduyt Verhiesse, De Grieken *δαιθήνη* Verbond, Testament, en *ἀπολογία*, belydenisse) word hier in 't gemeen genomen voor een verdrag tusschen God en den mensch, waarin God onder sekerre voorwaarden, welke de Wet des Verbonds uytmaken, aan de mensche geeft de verwagting van een secker Goet: De mensche nu stemd Gode toe, en ykt kracht van 't Woord des Verbonds soo vermagt hy de vergelding, en krijgt recht om te eyschen.

§ XXX. Naardien er nu verscheyde slag en verscheydene eynden en gewrochten van de Verbonden zijn: soo moet men waarnemen, dat het Verbond Gods met den mensch is van dat slag die ongelijke zijn, en derhalven oneygendlijk alsoo genoemd, welks beginsel gegrond is in de Goedwilligheid Gods; welks gewrochten trekken ten goede der menschen, als de mindere party; en tot aannemen van welks voorwaarden de mensche door de reden selve verplicht wordt.

§ XXXI. Derhalve de Doelen van alle Verbonden aan de zijde Gods zijn: Het Gebod (*ἀγαπήνη*), ofte de Wet (*νόμος*), (1 Tim. 1:5, Matth. 22:38) en de Belofte (*ἐπαγγελία*) (2 Cor. 1:20, 2 Petr. 1:4). Aan de zyde des menschen, de Belydenisse (*ἀπολογία*) ofte toestemming (2 Cor. 9:13, Hebr. 3:1), waar door hy sig verkrijgt recht tot een weder cysch (*ἐκποίησις*); 1 Petr. 3:21.

§ XXXII. [God noodigt den mensch tot vriendschap, maar die noodiging verplicht].

§ XXXIII. Dat Adam nu in een staat van vriendschap met God geleefd en secker goed onder sekerre voorwaarden verwacht heeft, is 't reeds te vooren uytgewonnen en vast-gesteld. Daar is nu geen reden dat yemant twijfele dat die staat, in een gesonde zin, een Verbond kan genaamd worden, en een Verbond der Werken.

Tot zoover Vitringa. We hebben diens meening breed weergegeven; want wat hij zegt is van betekenis in verband met zijn opmerkingen over het al-of-niet-afgeschaft zijn van het werkverbond. We komen daarop terug.

4) Lucae Trelcatii, Senioris & Lucae Trelcatii, Junioris, Opuscula Theologica omnia, Lugd. Bat., 1614, I, 275:

Foedus, sive Testamentum, est pactum Dei cum hominibus, de felicitate aeterna, certa conditione ei communicanda, ad Dei gloriam. Pactum cum dicimus, intelligimus mutuum Dei & hominis obligationem, ex stipulatione intervenientem, ut utrumque reddatur, quod promissum est.

Duae ergo sunt partes foederis. I. Promissio Dei de vita aeterna. II. Obligatio hominis ad observantiam conditionis, a Deo perscriptae. Prima est libera; secunda est necessaria.

5) Lucae Trelcatii Junioris, Opuscula Theologica omnia, Lugd. Bat., 1614, blz. 133/4:

Causa efficiens huius (genade V.) foederis Deus est. Nec enim, duarum hic partium dispositio est (de partijen ongelijk), sed Dei solus est; qui mera voluntate sua, foedus illud cum homine pepigit.

Materia Foederis duplex est:...

Objectum, seu Materias circa quam, duplex est. Primo est Deus promittens vitam, sub conditione fidelis, & cultus sui. Secundo est Homo, stipulans gratiam, & spondens fidem & obsequium.

Subjectum seu Partes foederis, circumscribuntur conditiones illius:...

FORMA foederis est, Partium secundum conditiones certas, obligatio mutua.

6) Ioannes Regius, Londonensis, Theses Theologicae, de foedere Dei... sub auspicio Fr. Gomari, Oct. 1594, Lugd. Bat. 1595 (Archieven van Senaat en Faculteit der Leidse Universiteit, no. 353, daarin nr. 32):

I. Foedus Dei est mutua Dei & hominum obligatio, de vita aeterna, ypsa certa conditione, ad gloriam Dei danda.

II. Eius partes sunt duae; quae est promissio vitae aeternae: & obligatio hominum; quae est observatio conditionis a Deo praescriptae. Illa libera: haec necessaria. Finit, Dei gloria.

III. Huius porro foederis duae sunt species; naturae foedus & supernaturale; quae non nulli foedus operum & gratiae, alii legat & evangelicum vocant.

Er is in deze stellingen veel, dat, om met Prof. Hepp te spreken, „onbeholpen“ heeten mag. Maar het valt op, dat, waarin de verbondsbeschouwing zich ook gewijzigd hebben moge, de tweezijdigheid steeds op den voorgrond staat; ook hier al dadelijk. Niet daarin verschillen de twee verbonden, dat het eene wel, het andere niet tweezijdig zou zijn, doch alleen in de manier van die tweezijdigheid zijn ze onderscheiden: er is een „discrimen“, in forma: seu obligationis mutuae RATIONE (XIX).

7) Festus Hommius, Theses theologiae de similitudine & discrimine V. & N. Testamenti (praeses Luc. Trelcatius), Dec. 1598:

recht geniet⁸⁾. Op het monopleurische in het ontstaan van het verbond valt alle nadruk, op het dipleurische in het bestaan eveneens.

Met opzet wezen we op laatstgenoemde theologen; immers, niemand zal ontkennen, dat zij behooren tot „den bloeitijd“. Veel in dien bloeitijd is onzeker, en verwerpelijk; maar van den aanvang af stond vast, dat de „vorm“ van het verbond tweezijdig was; aan welken vorm beide partijen gebonden zijn.

En zoo is het geen afbuiging van de lijn, maar een volgen ervan, als latere theologen op dit punt blijven vasthouden aan wat van den aanvang af voor allen vast stond. Kuypers meening, verleden week geciteerd, dat een verbond dat niet-tweezijdig is, het verbond feitelijk opheft, is van ouds het uitgangspunt geweest der gereformeerden; slechts misverstand, en een niet verstaan of voorbijzien van het woord „mutuus“ (wederkerig) kon de gedachte bij sommigen vloeien, alsof er op dit punt verschil zou geweest zijn tusschen de gereformeerden „uit den bloeitijd“ en de lateren, die dan misschien meer als een contract het verbond zouden hebben behandeld. Het treft ieder, die het woord „mutuus“ (dat vaak dienst doet als vertaling van dipleurisch) aantreft in de theologische stellingen van den bloeitijd, dat in denzelfden tijd, waarin de theologische faculteit zich van dit woord bedient, de juridische het ook doet, en het begrip „mutuum“ (wederkerig) voor de rechtswetenschap uitwerkt. Zoo kan men in hetzelfde archiefstuk der Leidse universiteit, waaruit ik de stellingen van Regius ontleende, tweemaal een juridische-faculteits-stuk aantreffen met stellingen over het „mutuum“. Het eene staat niet los van het ander. Men kan de theologische termen van den ouden tijd niet scheiden van het juridisch spraakgebruik dier dagen. Ik zou een vergelijking willen trekken met het uit de dogmatiek bekende begrip van „fideiussio“; waaronder zooveel verstaan wordt als: een voorwaardelijke en slechts aanvullende borgtocht: als Piet aan Jan duizend gulden schuldig is, en Klaas is dan borg in den zin der fideiussio, dan moet ingeval van niet-betaling Jan eerst Piet aanspreken, en van hem het geld vragen; en alleen wat er dan nog aan de som ontbreekt, behoort door Klaas te worden aangezuiverd. Uit den strijd van Voetius en Coccejus kent men den term, wijl de vraag gerezen was, hoe en op wat wijs en tot welken graad Christus borg voor de zijnen was. Wie nu in de archieven van de Leidse universiteit de gedrukte of geschreven stellingen nagaat, waaraan we hierboven een en ander ontleenden, treft daarin ook uit denzelfden tijd rechtskundige stellingen over het begrip der fideiussio⁹⁾. Niet anders staat het met de bekende acceptilatie-leer, waarbij de vraag gesteld wordt, in hoeverre Christus borg geweest is, en als borg voldaan heeft voor de zijnen. Ook dat theologisch begrip, vooral in zijn latere uitwerking, kan men niet verstaan, zonder kennis te nemen van de vertoogen der toenmalige rechtsgeleerden. Men mag daarover klagen, zooals men reeds tijdens Spanheim deed¹⁰⁾, maar het feit ligt er nu eenmaal toe. Welnu, niet anders staat het er voor met de theologische leer, dat het verbond een wederkerige (mutua, dipleurische) obligatie beteekent. Dat begrip treedt reeds aanstonds op bij de gereformeerden uit den bloeitijd, en wie meenen zou, dat het eerst later opgekomen is, vergist zich.

✱

Dit alles hebben we voorop geplaatst, om thans te kunnen wijzen op enkele theologen, die over het verbond meer opzettelijk schreven, en die zoowel voor het handhaven van het dipleurisch karakter van het verbond, als voor de rechte beantwoording der vraag, hoe het al dan niet is „afgeschaft“, van groote betekenis zijn: Witsius en Cloppenburg.

Wat Witsius betreft, ook hij noemt het verbond dipleurisch. Hij neemt inzooover een eigen standpunt in,

Testamentum itaque seu foedus est stipulatio Dei & hominum de mutua conjunctione per dilectionem ad gloriam divini nominis & hominum salutem directa.

„Legale foedus seu Testamentum est stipulatio, qua Deus hominibus, praecipue Israelitis, propriarum virium facultate perfectam Legi obedientiam praestantibus benedictiones omnes ac vitam aeternam promittit: Legem vero vel in minimo transgredientibus maledictionem tum temporalem tum aeternam posuit. Gratuitum foedus est stipulatio, qua Deus...“

8) Guilelmus Rivetus, Theses Theologicae, de foederibus & Testamentis divinis, sub praeside Fr. Iunii, Aug. 1602, Lugd. Bat. 1602, Leiden, Bibl. 236 A 6, 17):

IV. Foedus sive pactum dicimus, non propria illa significatione, qua pro mutuo contractu & duarum partium dispositione sumitur (nam ejusmodi foedus inter partes, personarum & juris aequalitatem quandam praesupponit, quae inter Deum & creaturam nunquam esse potest), sed eo sensu usurpamus, quo unum tantum partis dispositio denotatur: ut, cum bello victi indicuntur leges. Nam quamvis Deus juve sanctissimo, non vi tant armis, suos possideat, in eo tamen convenit, quod ut victores victis, sic etiam certas suis indicit leges.

V. Quapropter auctorem statuimus Deum solum, qui, meva voluntate sua a nulla re mota, foedus illud cum hominibus pepigit:...

VIII. Forma est secundum conditiones obligatio mutua, cujus indicium certum est earundem conditionum observatio, utpote qua cessante, irritum est foedus, quod ex conditionibus initum.

8) Archieven v. d. Senaat en faculteiten der Leidse universiteit, inventaris nr. 354 (3 thesen, disputatio de fideiussoribus et mandatoribus, G. Bouricius); ook in arch. nr. 347 (Wolfgangus Larius Woordancensus, handschrift), ook in arch. nr. 353 (Vosbergius), en in arch. nr. 347, pag. 51, weer inzake Larius.

9) Frid. Spanhemii, Operum tom III, Lugd. Bat., 1703, kol. 1339—1340 sqq., Epist. Resp. duae ad lit. Melch. Leydeckeri de fabula acceptilationis, cf. 1348: „Ick schricke, als ik gedencke, wat taal men heden begint te gebruiken, om ons tegen te spreken. Men durft van de Vaderen gebruiken het woord acceptilatio, een woort van seer quaden klank en beteekenis, en geacht om ons ongevoelig tot Socinisterije te leyden, welcker eygen taal dit woort is, en direct strijft met een ware voldoening.“

1) Partes sunt duae, pauciores nequeunt esse in ullo foedere. Joh. Hoornbeek, Vetera & Nova, Traj. ad Rh., 1672, I, 641.

dat hij in de meest bevattingen dat Prof. in plaats eerste ar het verb lateris) i als diples stipuleer

En nu Men zo Hepp teg

„dat de aan d gestalt een we (n) disp fatsoen (! mag Hepp i spreker

Hier ma de verho welke hij is hij vo stonds (z doeld op over het gaat, en aanstond er voor e

De n orde c verbind ten, di betract der ver wijse w (mutuu op een kragt verbon selve o verbind van e Geluck een d pleur

Men zi onder z in verba toch, dat al kras z minder i gereform door zulk en mij in nadat hij heeft, dar te durve

Wat te uiteenzet risch „ve dan moet „stokken 18). And voorstelle wordt in geïnterpr

We zul was een en wil d aan de o spoor der houding zal ik on

Het spi Maar als groote in hij heeft van Kuy onvermij zou beter met de g in casa i ook welh

En wa schap va de kwest verbonds vangerij, Prof. H gereform dragen, d

10) He hominibus, landsche v der Verbo door Mart „sanctie“ i lundinge“ 11) W 12) W 13) W 14) Joh I, Franep